

SAFEVİ İRANI
PERS İMPARATORLUĞU'NUN YENİDEN DOĞUŞU
ANDREW J. NEWMAN

VakıfBank Kültür Yayınları: 0223
Tarih: 060

SAFEVİ İRANI
PERS İMPARATORLUĞU'NUN
YENİDEN DOĞUŞU
ANDREW J. NEWMAN

Özgün Adı:
*Safavid Iran: Rebirth of a
Persian Empire*

Türkçesi
Damla Gürkan Anar

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Görseli
Tebriz'deki Cuma camii'nin minberinde duran
Şah İsmail, İran tahtına oturmadan önceki
Cuma günü On İki İmam adına okunan hutbeyi
dinliyor (1501)
Mu'in-i Musavvir, İsfahan, İran, yakl. 1650
Tarih-i Shah İsmâ'il, British Library, Londra, Or.
3248, vr. 74a

Kitap Editörü
Doç. Dr. Şefaattin Deniz

Son Okuma
Munise Şimşek

VakıfBank Kültür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023
© Andrew J. Newman 2006, 2009

This translation of *Safavid Iran: Rebirth of a Persian
Empire*, First Edition is published by arrangement with
Bloomsbury Publishing Inc.

ISBN 978-625-6385-37-5

*Kitabın tüm yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı
aracılığıyla VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak
sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser
sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.*

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi
B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Mayıs 2023

SAFEVÎ İRANI
PERS İMPARATORLUĞU'NUN
YENİDEN DOĞUŞU

ANDREW J. NEWMAN

TÜRKÇESİ
DAMLA GÜRKAN ANAR

ANDREW J. NEWMAN

Prof. Andrew J. Newman, tarih alanındaki lisansını yüksek onur derecesiyle 1974'te, New Hampshire'daki Dartmouth College'da tamamladı. Sırasıyla 1976 ve 1987 yıllarında Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'nden yüksek lisans ve doktora dereceleri kazandı. Şu anda Edinburgh Üniversitesi'nde Edebiyat, Dil ve Kültür Fakültesi'nde (School of Literatures, Languages and Cultures) İslami İlimler ve Farsça Kürsüsü (Islamic Studies and Persian) başkanıdır. 1987'de tamamladığı doktora tezinde, Büyük Gaybet Dönemi'nin başlangıcı (H. 873-4) ile Safevîlerin 1501'de Tebriz'i almasını takip eden ilk yıllar arasındaki dönemde İmamiyye fikhındaki gelişmeleri inceledi. Araştırma alanları arasında On İki İmam Şiiliği ve bu mezhebin tarihi, hadis çalışmaları, İslam mezhepleri, Fars dili ve edebiyatı ile İran tarihi bulunur. *The Formative Period of Twelver Shiism: Hadith as Discourse Between Qum and Baghdad* (2000, Routledge) ve *Safevî İrani: Bir Pers İmparatorluğu'nun Yeniden Doğuşu* adlı iki kitabın yanında çok sayıda makale kaleme almıştır.

DAMLA GÜRKAN ANAR

1988 yılında Keşan'da doğdu. Çağaloğlu Anadolu Lisesi'nden mezun oldu. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Kasım 2022'de tamamladığı "İsfahan and Istanbul in the Early Seventeenth Century: Masjed-e Shah and Sultan Ahmed Complexes" (Erken On Yedinci Yüzyılda İsfahan ve İstanbul: Mescid-i Şah ve Sultan Ahmed Külliyesi) isimli doktora tezi, İran Çalışmaları Derneği tarafından 2023 yılının en başarılı doktora tezi ödülüne layık görülmüştür. Farsça ve İngilizceden çeviriler yapmaktadır.

Mary'nin Kitabı

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Teşekkür	11
Giriş	17
Geleneksel Anlatı	18
Bir Alanın Doğuşu	19
Büyümenin Mirası	21
Alternatif Bir Sentez	25
Çoklu Söylem, Birleştirici Hükümdar	27

BİRİNCİ BÖLÜM

Temelleri Atmak: I. İsmail Dönemi (1488-1524)	33
Tacik ve Türk Olarak İsmail	33
İmparatorluğun Kalbinde Türk ve Tacik	37
Siyaset Kültürü, Kültür Siyaseti	43
İç ve Dış Sorunlar: Çaldıran ve Sonrası	47
Şii Ulemanın Tepkisi/Müdahalesi	53
Özet ve Sonuç	54

İKİNCİ BÖLÜM

Yeniden Yapılanma ve Güçlenme: Tahmasb Dönemi (1524-1576)	57
İç Savaş ve Sonrası ...	57
... ve Dış Tehditler	59
Türklerin Tepkisi	60
Tacik Desteğinin Devamı	63
Safevî Heterodoksisinin Yeniden Beyanı	67
Tahmasb ve Tacikler	70
Tahmasb ve Din	75
Özet ve Sonuç	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İkinci İç Savaş: II. İsmail (H. 1576-1577) ve Hüdabende (H. 1578-1587) Dönemleri	83
İttifaklar ve Husumetler	83
İç Dinamikler: İkinci İç Savaşta Türkler ve Tacikler	86
Sünnî Bir Ara Dönem	90
İkinci İç Savaş Döneminde Sanat	94
Özet ve Sonuç	96

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Büyük Sorunlar, Devasa Çözümler: I. Abbas Dönemi (1587-1629)	97
Zorluklar	97
Siyasi ve Askerî Çözümler: Yenilik, Güçlenme ve Genişleme	100
Dinî Çözümler: Abbas'ın Güvenilirliğini Pekiştirmek	107
Ekonomik Çözümler	114
Sadakat (ve Servet) Beyanları	121
Siyaset Olarak Tarih	126
“Popüler” Boyut: Kent Sahnesinde Dinî Huzursuzluk	129
Özet ve Sonuç	133

BEŞİNCİ BÖLÜM

Merkezdeki Değişimler ve Barış Payı: Şah Safî Dönemi (1629-1642)	137
Daha Kolay Bir Taht Değişimi mi? Merkezdeki Kargaşa	137
Dinî Fitnenin Yeniden Uyanışı	141
Değişen Merkezlerin Değişen Çözümleri: Meşruiyet Arayışı	142
Özet ve Sonuç	150

ALTINCI BÖLÜM

Takviye Edilmiş Barış Payı: II. Abbas Dönemi (1642-1666)	153
Daha Kolay Bir Cülûs ve Yeni Bir ‘Vezir’	153
Altın ve Sikke	155
Dinî Kargaşa Karşısında Dengeli Bir Tutum	158
Muhammed Bey ve Muhammed Mehdi Kerekî'nin Vezirlikleri: Tanıdık Merkezler, Bildik Politikalar	160
Meşruiyetin Ekonomisi	165
‘İrânî Kültür Fıslı’	170
Özet ve Sonuç	173

YEDİNCİ BÖLÜM

Zorlukların Üstesinden Gelmek: Şah Süleyman (1666/68-1694)	175
Safevî Tarihindeki En Kolay Cülûs	175
Sosyo-Ekonomik Krizler ve Merkezin Müdahaleleri	176
Dinî Sorunlara Girift Çözümler: Bakır Meclisi ve Safevî Şiiliği	180
Mimarlık ve Sanat Söylemi	189
Özet ve Sonuç	194

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Hikâyenin Sonu veya Yenilgi: Şah Sultan Hüseyin Dönemi (1694-1722)	197
Taht Değişiminin Bir Kurala Bağlanması	197
Çıkarların Dengelenmesi: Çoğulcu Safevî Söyleminin Korunması	198
Dış ve İç Sorunlar ile Bunlara Karşı Alınan Tedbirler	202
Dinî Dengeyi Korumak	205
Ekonomik Bir Enstantane: Aşırı Vergi Yükleme	213
Yaratıcılık ve Tüketim	217
Hikâyenin Sonu veya Yenilgi?	218

SONSÖZ

Şiir ve Siyaset-Safevî Söyleminin Çoğulluğu	221
Sonrası	228

EKLER

Ek I: Önemli Tarihler	237
Ek II: Önemli Kronikler ve Seyahatnameler	245
Seçili Kaynakça	255
Dizin	275

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'nde lisansüstü birinci sınıfta okuduğum 1977'den beri Safevî İrani ile ilgileniyorum. Bir doktora tezi konusu aradığım o yıl Laurance Lockhart'ın, "son derece bağınaz bir müçtehit", "katı ve fanatik bir şekilci", her türlü felsefî soruşturmanın muhalifi ve Ermeni ve Yahudilerin katili olarak betimlediği meşhur İmamiyye âlimi Muhammed Bakır Meclisî (ö. 1699) hakkında 1958'de kaleme aldığı çalışmasını okudum. E. G. Browne'un (ö. 1926) onlarca yıl önce yaptığı değerlendirmeyi yansıtır biçimde Lockhart, Meclisî'nin Safevî İrani'na etkisinin, İsfahan'ın 1722'de Afganların eline geçmesiyle sonuçlanacak gelişmelerin önüne geçebilecek tedbirler alınmasını engelleyecek kadar büyük olduğunu savunuyordu. Meclisî'nin, On İki İmam'ın ahbârını içeren hacimli Arapça *Bihârü'l-Envâr* derlemesinin 1982-3 Beyrut baskısı dahi tek başına 110 ciltken Lockhart, yukarıdaki yargıya varmak için yalnızca Meclisî'nin kısa bir Farsça risalesiyle yetinmişti.¹

1980'deki sözlü sınavlarım- ki onları geçtikten sonra doktora araştırmama giden yol açılmış oldu- kısmen Meclisî'nin hayatı ve eserlerini incelemeyi amaçlayan bir tez önerisine dayanıyordu. Bu araştırma sürecinde On İki İmam Şiiliği hakkında az sayıda ikincil kaynağa rastladım. 1986'da tamamladığım doktora tezim yukarıda anılan konu yerine, On ikinci İmam'ın 873-4'teki büyük gaybeti ile ilk Safevî Şahı İsmail'in 1501'de Tebriz'i almasının ardından On İki İmam Şiiliğinin İran'ın resmî mezhebi ilan edilmesini takip eden ilk yıllar arasındaki dönemde Şii fikhında meydana gelen gelişmelere odaklanıyordu. Daha sonra Safevî döneminde Şiilik üzerine kaleme aldığım makalelerin hiçbiri doğrudan Meclisî hakkında olmadı. Safevî İrani hakkındaki Üçüncü Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı için, 1998'de Edinburgh'ta sunacağım bir tebliğ hazırladığım esnada Meclisî konusuna tekrar döndüğümde, Batılı araştırmacıların bu âlimin çoğu Arapça olan geniş külliyatını sistematik bir şekilde incelemeye ancak başlamış olmalarına rağmen, Meclisî ve mirasını yukarıda anılan şekilde tasvir eden çalışmaların alanda "zaten pek sorgulan" kabul gördüğünü fark ettim.

1. L. Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia* (Cambridge, 1958), 32-33, 70, 71 n. 1, 72-3, ikincisi Browne'a atıfta bulunur, *A Literary History of Persia*, 4 (Cambridge, 1924, 1953), 120.

2000 yılında, geç dokuzuncu ve erken onuncu yüzyıllardaki On İki İmam Şiiliği doktrinini inceleyen ilk kitabımın² taslağını yayınevine gönderdikten sonra I. B. Tauris Yayınları, Safevî döneminin yeni bir tarihini yazmamı önerdi. Aşağıda da tartışılacağı üzere, İran Devrimi'nden sonra alana ilginin sürekli arttığı göz önüne alındığında bu, söz konusu dönem hakkındaki araştırmaları dönemin Şii söylemine odaklanan biri için göz korkutan bir teklifti.

Bu zor işin üstesinden gelmeye çalışırken İrec Afşar, Sussan Babaie, Kathryn Babayan, Stephen Blake, Sheila Canby, İhsan İşrâkî, Willem Floor, Gene Garthwaite, Edmund Herzig, Robert Hillenbrand, Resul Caferiyân, Paul Luft, Rudi Matthee, Sandy Morton, Sholeh Quinn, Mansur Sifatgol ve Maria Szuppe gibi pek çok saygın Safevî ve İran tarihi araştırmacısının yorumları, eleştirileri ve yardımlarından yararlandım. Bu çalışmaya katkıda bulunduğu ayırdında dahi olmayabilecek bu isimler ve diğerleri, elinizdeki kitabı son teslim tarihine yetiştirememem şöyle dursun, onun içerdiği herhangi bir hatadan sorumlu tutulmamalıdır. Nüshayı geciktirerek teslim edişim I. B. Tauris Yayınları, yönetici editör İrec Bakırzâde, editörüm Dr. Lester Crook ve asistanı Claire Dubois tarafından anlayışla karşılandı.

Bu cildin basılması için gereken desteği sağlamama yardımcı olan, Edinburg Üniversitesi Dil, Edebiyat ve Kültür Çalışmaları Fakültesi dekanı Dr. Ian Re-vie'ye teşekkür etmek isterim.

Dört küsur yıldır gösterdikleri sabır ve verdikleri destek için eşime ve özellikle bu kitabın ithaf edildiği kızıma da teşekkür etmeliyim.

Bırakın ABD dışına çıkmayı, Harrisburg-Pennsylvania'nın batısına dahi gitmemiş olmama rağmen, 1974'te New Hampshire'daki Dartmouth Üniversitesi'nden mezun oluşumun ardından, Dartmouth'ta profesör olan Gene Garthwaite'in teşvikiyle İran'a seyahat ettim ve orada iki yıl kaldım. Orada İngilizce ders verip ülkeyi dolaşırken Fars dili, kültürü ve tarihine aşinalık kazandım. "Doğu"yu gezen pek çok seyyah gibi benim için de bu yolculuk bir iç gözlem fırsatıydı ve 1977'de Kaliforniya Üniversitesi'nde lisansüstü çalışmalarına başladığımda Afaf Marsot, Peter Gran, Emin Benâni and Nikki Keddie'nin ve Yahya Sadowski, Fred Lawson, Ken Cuno, Halah Fattah ve diğer meslektaşlarımla teşvikiyle, sayısız isim ve tarihi ezberlemenin yanı sıra İran'ın ve bir bütün olarak bölgenin tarihiyle de ilgilenmeye başladım.

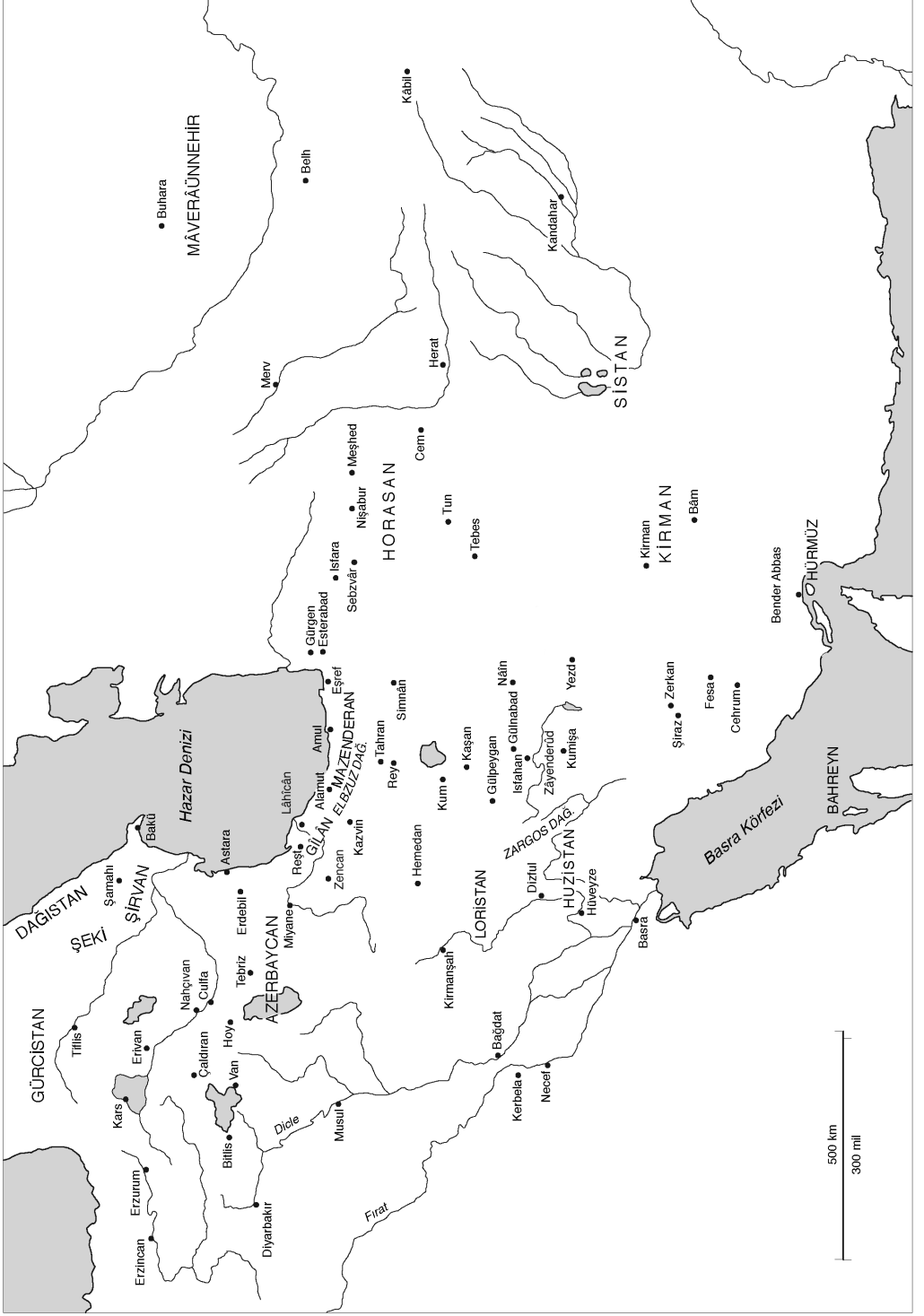
O günden bu yana ve özellikle İran Devrimi'nin ardından Safevî dönemi İranlılar nezdinde, Batı'dakiler için sahip olduğundan farklı anlamlar kazanmıştır. Elinizdeki çalışma temelde, aralarında Safevî çalışmalarının çeşitli alt disiplinlerinde ve Orta Doğu çalışmalarının alt dallarında uzmanlaşan, sayıları giderek ar-

2. Newman, *The Formative Period of Period of Shi'i Law: Hadith as Discourse Between Qum and Baghdad* (Richmond, Surrey, 2000).

tan araştırmacıların ve özellikle İıan ve bölgeye genel bir ilgi duyan uzman olmayanların da bulunduğu Batılı okuyucuya hitap etmektedir. Bu nedenle, Arapça ve Farsça kelimeleri karmaşık bir transkripsiyon sistemine başvurarak İngilizceye çevirmeye yarayan “bilimsel” bir sistem yerine, Uluslararası Orta Doğu Araştırmaları Dergisi (*IJMES*) tarafından kullanılan, daha esnek ve kendine özgü bir eviri yazı sisteminden yararlanılmıştır. Bazı yayınlarındaki müstesna, metinde anılan tarihler de genellikle MS formunda verilmiştir; bunun bariz bir hataya yol açtığı yerlerde, rneğin, On ikinci İmam'ın gaip olduğu hicr 260 yılı için, MS 873-4 yani iki miladi yıl verilmiştir. Dipnotlar, Arapça ve Farsça kaynakların yanı sıra birincil kaynakların çevirileri ile İngilizce ve diğer Batı dillerinde kaleme alınmış literatüre de atıflar içerir. Çalışmanın tümünde, yayıncı isimlerini es geçen kaynakça geleneğine uyulmuştur.

Edinburgh
Temmuz 2005

Satevi Devrinde İnan

GİRİŞ

Ne zaman Büyük Prens (I. Abbas) öldü, İran'ın gelişmesi sona erdi.¹

Jean Chardin

(1660'lar ve 1670'lerde İran'da yaşayan Fransız Huguenot)

Bundan iki bin yıl önce Büyük Kiros (558-530 MÖ), antik Ahameniş İmparatorluğu'nu kurdu. Çalkantıyla geçen birkaç yıl sonra onu Büyük Darius (522-486 MÖ) ve oğlu Serhas (486-465 MÖ) izledi, fakat nihayetinde imparatorluk İskender (330-323 MÖ) tarafından fethedildi. 220 yıllık tarihinin (550-330 MÖ) zirvesinde, batıda modern Libya'dan doğuda Orta Asya ve İndus'a uzanan Ahameniş İmparatorluğu gelişmiş bir bürokrasiye sahipti. Siyasi evlilikler ve toprak ve unvan bahşetme aracılığıyla önemli askerî ve idari figürlerin çıkarları hanedanınkilere bağlandı. Ülkenin yönetiminde Pers olmayan idareciler istihdam edildi ve aynı zamanda tahttaki hükümdar bölgenin Medler, Babilliler, Yahudiler, Lidyalılar ve Mısırlıların da kapsayan çeşitli halklarının farklı siyasi geleneklerinin doruk noktası olarak tanımlandı. Darius'un tahta çıkışını ilan eden ünlü Bisütun Yazıtı (520-519 MÖ), imparatorluk halkları tarafından konuşulan üç dilde yazılmıştı (Akadça/Babilce, Elamca ve antik Farsça). Taht-ı Cemşid'deki, hediyeler taşıyan ve bu yolla Darius'un hâkimiyetini tanıdıklarını ikrar eden reayanın tören alayını resmeden meşhur rölyefler (MÖ 515 civarından itibaren) de, Ahameniş İmparatorluğu ve onun en yüce Zerdüştilahı Ahura Mazda'nın temsilcisi ve "Şahların Şahı" olarak hepsinin üstünde ve ötesinde olan Darius'un hükümrانlığının genişliğine ve karmaşık yapısına şahitlik eder.

O tarihlerden beri batıda Doğu Akdeniz, Levant ve Anadolu; doğuda Asya ve Hint Alt Kıtası, kuzeyde ve güneyde Rusya ve Basra Körfezi arasında bulunan İran ve bu coğrafyada yaşayan halkları farklı kılan şey, İran halkının kendi gelenekleri ile buradan geçmiş ve dört bir yandan gelerek buraya yerleşmiş çeşitli toplulukların tarihî, manevî ve kültürel gelenekleri arasındaki etkileşiminin ortak ürünüdür.

Geleneksel yazında İsmail'in 1501'de Tebriz'i fethiyle başlatılan ve İsfahan'ın 1722'de Afganların eline geçmesiyle sona erdirilen Safevî dönemi, İran'ın Orta Çağı ve modern tarihi arasında konumlanır. Elinizdeki çalışma, 640'ta Müslüman orduları tarafından gerçekleştirilen fetihlerin ardından İran'da hüküm süren en uzun ömürlü hanedan olan Safevîlerin hükümrانlığı dönemindeki İran hakkında bu zamana kadar kabul görmüş çalışmalardan farklı bir kavrayış öneriyor.

1. Lockhart, *The Fall*, 16; R. Savory, *Iran Under the Safavids* (Cambridge, 1980), 103, 226; R. Stevens, "European Visitors to the Safavid Court", *Iranian Studies*, 7(3-4) (1974), 441.

GELENEKSEL ANLATI

Roger Savory'nin çalışması, ilk ve tek genel Safevî tarihidir. Bu kitap, bundan yirmi yıl kadar önce, 1980'de, son Pehlevî Şahı Muhammed Rıza'nın İran'ı terk etmesinden bir yıl sonra, söz konusu şahın öldüğü ve Ayetullah Humeyni'nin (ö. 1989) yaklaşık yirmi yıllık yurt dışı sürgününün ardından İran'a döndüğü yıl, Kasım 1979'daki Tahran Amerikan Konsolosluğu işgalinin tam ortasında ortaya çıkmıştı.

Savory'nin kitabı hem kendisi hem kendisinden önceki Browne, V. Minorsky (ö. 1966) ve Lockhart (ö. 1975) gibi bilim insanları tarafından üretilmiş olan, Batı'nın dönem hakkındaki geleneksel görüşünü özetlemekteydi.²

Önceki dönemde Safevî dönemi hakkında İngilizce kaleme alınmış tartışmalar genellikle "şehirli, apolitik, tefekkür odaklı" manevî bir hareket olan, tarikata ismini veren Şeyh Safiyüddin (ö. 1334) tarafından kurulmuş ve takipçileri çoğunlukla Sünni olan Erdebil merkezli Safevî Tarikatı'nı anarak başlar. Takriben 1447'de, çeşitli Türkmen topluluklara mensup müridlerin akını sayesinde tarikatın, savaşı ve mesihçi yeni bir söylemi benimsediği söylenir. Söz konusu geleneksel anlatıya göre tarikatın liderlerinin kutsal olduğuna inanılmış ve On İki İmam'a duyulan derin saygı ve bağlılığı simgelemek üzere, Kızılbaş Türkmen topluluklara da adını veren on iki dilimli kırmızı bir taç benimsenmişti. Bu değişim aynı zamanda saldırgan bir askerî stratejinin başlangıcına da işaret ediyordu. Safiyüddin'in soyundan gelen İsmail, 1501'de Tebriz'i fethedecek olan Kızılbaş güçlerinin başındaydı ve aşağı yukarı modern İran'ın sınırları içerisinde kalan coğrafya ile örtüşen geniş bölgeyi hâkimiyeti altına alana kadar fetihlerine devam etti. İsmail aynı zamanda batıdaki Osmanlılar ve kuzey-doğudaki Özbeklerin Sünniliğinden farklı olarak, On İki İmam Şiiliği'ni devletinin resmî mezhebi ilan etti. İsmail'in, ülkesinde Şiiliğin doktrin ve pratiklerini yaymak ve soyunun doğrudan Şii İmamlara dayandığına ve bu yeni inancın en önde gelen savunucusu olduğuna yönelik inancı pekiştirmek amacıyla Arapça konuşulan ülkelerden pek çok Şii din adamı getirdiği de bildirilir. 1514'te Osmanlı güçlerinin Safevîleri Çaldıran'da ağır bir yenilgiye uğratmasının ardından kendine güveni kırılan İsmail'in içine kapanıp inzivaya çekildiği söylenir. İsmail 1524'te hayata veda eder.

İsmail'in ölümü ve dokuz yaşındaki oğlu Tahmasb'ın tahta çıkışıyla Kızılbaş müridlerin doğasında var olduğu düşünülen kural tanımazlık gün yü-

2. *The Cambridge History of Iran* serisinin P. Jackson ve L. Lockhart tarafından hazırlanan 6. cildi, "The Timurid and Safavid Periods", 1986 yılında Cambridge Üniversitesi Yayınları tarafından basıldı fakat kitaptaki makalelerin çoğu aslında bir önceki on yılda kaleme alınmıştı. Öncesinde, on yedinci yüzyıl Safevî başkenti İsfahan hakkında Harvard Üniversitesi Fogg Sanat Müzesi'nde düzenlenen bir kolokyumda sunulan makaleler, 1974'te İran Çalışmaları Topluluğu'nun (Society for Iranian Studies) dergisi *Iranian Studies*'in (IS) özel bir sayısında basılmıştır.

züne çıktı ve Safevî topraklarını bir dizi Osmanlı ve Özbek saldırısı karşısında savunmasız hâle getirecek on yıllık bir iç savaşa sebep oldu. Bu sürecin sonunda Tahmasb, Kızılbaş boyları üzerinde hâkimiyet sağladı, Osmanlılar ile bir barış antlaşması imzaladı, Özbek saldırılarını bertaraf etti ve başkenti Tebriz'den Kazvin'e taşıdı. 1576'da Tahmasb'ın ölümüyle, doğası gereği zapt edilemeyen kabile [oymak] kuvvetleri yüzünden bu süreç bir kez daha Kızılbaş toplulukları arasında bir savaşa ve yabancı güçlerin saldırıları sonucu toprak kaybına neden oldu.

Tahmasb'ın torunu I. Abbas (1588-1629) hem çok sayıda Gürcü ve başka Kafkas devşirmeler aracılığıyla askerî kuvvetlerini kırmak hem de daha önceki fetihlerinin itici gücü olan binyılcı eğilimlerini baskılamak suretiyle Kızılbaş tehdidini kontrol altına aldı. Abbas, Osmanlı ve Özbeklere kaptırdığı toprakları geri aldı, başkenti İsfahan'a taşıdı, bu şehri dinî ve dünyevî pek çok mimari eserle süsledi; şairleri, filozofları, sanatçıları himâye etti ve Avrupa ile ilişkileri kuvvetlendirdi.

Abbas dönemindeki gelişmelerin askerî, siyasi ve ekonomik istikrarı beslemiş olsa da aynı zamanda, haleflerinin kolaylıkla kontrol altında tutamayacağı bazı kuvvetleri harekete geçirdiği söylenir.³

BİR ALANIN DOĞUŞU

İran Devrimi'nin ardından hem temel araştırma konusu İran'ın Safevî dönemindeki tarihi olan Batılı araştırmacıların hem de farklı araştırma alanlarına söz konusu dönemi dâhil edenlerin sayısında büyük bir artış görüldü. Batı'da "Safevî Çalışmaları"nın müstakil bir araştırma alanı olarak belirmesinin de devrim sonrası dönemde gerçekleştiği söylenebilir.

Söz konusu artışın sebeplerini araştırmak bu çalışmanın konusu dışında olsa da devrim sonrası dönemde gerçekleşen ve Safevî dönemini çeşitli açılardan ele alan uluslararası konferansların sayısındaki artış bu gelişmeye şahitlik etmektedir. Yirminci yüzyılın son yirmi yılı içinde, 1988, 1993 ve 1998 yıllarında sayıları gitgide artan katılımcı ile gerçekleşen, Safevî toplumu ve kültürünün ele alındığı

3. Bu rivayet Browne'a atfedilir, özellikle 103 vd., 118-120, 372-3, 403-4, 406-10, 426 vd.; *Tadhkirat al-Muluk, A Manual of Safavid Administration*, haz. ve çev. V. Minorsky (Londra, 1943); Lockhart, özellikle 16-18, 21-34, 70-9; Savory, *Iran Under*, 76-103, özellikle 93-95, 216-20, 226-54, özellikle 226-8, 233-4, 238-41. Ayrıca bkz. Savory, "The Safavid Administrative System", *The Cambridge History of Iran*, 6, haz. Peter Jackson vd., 351-72, ve aynı yazarın daha güncel çalışması "Safawids: Dynastic, political and military history, *El2*, 8: 765-71. Savory'nin Minorsky'ninkilere benzeyen (23-4) ve ikisinin de Browne'uninkilerle örtüşen analizleri (8: 84-120, özellikle 116 vd.. Aslında, Lockhart *The Fall* eserinde (özellikle 16 vd. Browne ve Minorsky'ye özel atıfta bulunmuştur. Ayrıca bkz. M. Dickson'un *Journal of the American Society*'de yayınlanan (82(4), 1962) *The Fall* eleştirisi.

üç ayrı uluslararası yuvarlak masa toplantısı gerçekleştirildi.⁴ 1998'de söz konusu dönem hakkında iki ayrı konferans daha düzenlendi⁵ ve daha yakın tarihli pek çok sempozyum da giderek büyüyen ilginin habercisidir.⁶

Alana ilginin artışı, İran'da da benzer bir seyir izledi. Eski nesilden, yayınladıkları çeşitli birincil kaynakların pek çoğunun baskısı tükenmiş olan Nasrullah Felsefi (ö. 1981), M. T. Danişpazhuh (ö. 1996) ve Abdülhüseyin Nevâî'nin yanı sıra M. İ. Bastânî-Parizî, İ. Afşar, İhsan İsrâkî, Ahmed Münzevî ve Hüseyin Mir Caferî'yi anmak yerinde olacaktır. Tüm bu araştırmacılar, diğerlerinin çoğunun bilmeyi umduğundan çok daha fazlasını ihmal etmişlerdir. 1978 sonrasında, devrim ve savaş girdabında kaybolan en az on yıl boyunca İran'ın, bu büyük isimleri ikame etmese de onların vârisi olacak yeni bir araştırmacı nesli yetiştirip yetiştiremeyeceği sorgulandı. Resul Caferiyân ve Mansur Sifatgol'un birbiri ardınca ortaya çıkışı bu konudaki şüpheleri geçersiz kıldı.⁷

Dönemin çalkantılarına rağmen 1980'ler, İran'da pek çok Farsça ve Arapça birincil kaynağın hem köklü dinî ve kültürel müesseseler hem de sergi organizasyonu ve farklı araştırma faaliyetleri dâhil pek çok yeni kurum tarafından yeniden basılma sürecinin başlangıcına tanıklık etti. 1993 yılında Tahran'da açıl-

4. 1988 yılı makaleleri, *Études Safavides, sous la direction de Jean Calmard* (Paris-Tahran, 1993) adlı kitapta basıldı. 1993 yılı makaleleri ise C. Melville tarafından hazırlanan *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society* (Londra, 1996) adlı çalışmada toplandı. 1998 yılında, Rusya, Asya, Kıta Avrupası, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden 40 kadar araştırmacı Edinburgh'da gerçekleşen Üçüncü Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı'na katıldı. Burada sunulan çalışmaların özetlerine şu adresten ulaşılabilir: <http://www.arts.ed.ac.uk/eisawi/events/RoundTable.html> ve bunlardan bir seçki, A. J. Newman tarafından hazırlanan *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period* (Salt Lake City, 2003) adlı kitapta yayınlandı.

5. Bu yıl İran, Rusya, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden 24 araştırmacı tarafından British Museum'da sunulan makaleler, Sheila R. Canby tarafından hazırlanan *Safavid Art and Architecture* (Londra, 2002) isimli kitapta yayınlandı. M. Mazzaoui'nin hazırladığı *Safavid Iran and Her Neighbours* (Salt Lake City, 2003), aynı yıl bir araya gelen Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşik 14 araştırmacının katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantının sonucunda ortaya çıktı.

6. The Iran Heritage Foundation (İran Mirası Kuruluşu), Manchester Üniversitesi Orta Doğu Tarihi Araştırmaları Merkezi ve Londra Üniversitesi Yakın ve Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Eylül 2002'de Londra'da, "Iran and the World in the Safavid Age" başlıklı bir konferans düzenledi. Bert Fragner Temmuz 2003'te Bamberg'te, Üçüncü Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı'nı düzenledi. Kasım 2003'te, "New Julfa: The Fourth Centennial, 1604,5-2004", Los Angeles Ermeni Eğitim Kurumu (the Armenian Educational Foundation of Los Angeles) ve Kaliforniya, Los Angeles'teki G. E. Von Brunebaum Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi (G. E. von Brunebaum Center for Near Eastern Studies) sponsorluğunda gerçekleşti. Beşinci Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı'nın İtalya'da düzenlenmesi kararlaştırıldı.

7. Burada referans verilen çalışmalarına bakınız. Ayrıca bkz. M. Mir Ahmedî'nin *Din ve Mezheb der Asr-ı Safevî* (Tahran, 1984) ve aynı yazarın, Ebu'l-Hasan Kazvinî tarafından hazırlanan *Fevâidül-Safeviyye* (Tahran, 1990). M. K. Yusuf Jamali ve N. Ahmedî'nin aşağıda referans verilen eserlerine de bakınız. *Kitâb-ı Mâh, Târih ve Coğrafya* dergisinin M. Sifatgol tarafından hazırlanan, Safevî dönemini inceleyen sayıları (en günceli 68-69) ayrıca vurgulanmalıdır. M. S. Parsadust'un *Şah İsmail-i Evvel* (Tahran, 1375), *Şah Tahmasb-ı Evvel* (Tahran, 1377), *Şah İsmail-i Dovvom ve Şah Muhammed* (Tahran, 1381) isimli çalışmaları da burada anılmalıdır. C. Savâkib, *Târih-nigârî-yi Asr-ı Safevî ve Şihaht-ı Menâbi* ve *Meakhiz* (Şiraz, 2001) adlı çalışmasında, çeşitli dillerdeki dönem kaynaklarının geniş bir listesini sunar.